

Observații privind împrumutul lexical latin neadaptat (contextualizare în limbajul poetic bacovian)

Ecaterina CREȚU
Cristina POPESCU

1. Lexicul este domeniul cel mai novator al limbii române, consecință a unor cauze atât de natură extralingvistică (dinamica societății în planul civilizației materiale și spirituale), cât și de natură intralingvistică (necesitatea asigurării nuanțării, proprietății, conciziei și expresivității verbale). Aceștia îi este specific inventarul deschis, chiar infinit, cel puțin teoretic, căci inovațiilor lexicale produse în sânul limbii li se adaugă împrumuturi¹ care contribuie la augmentarea lexical-semantică. Fenomen sociolingvistic și cultural, împrumutul neologic a contribuit la modernizarea lexicului românesc de-a lungul evoluției lui, căci manifestarea tendinței de înnoire și procesul inovației lexicale nu țin exclusiv de o epocă sau alta și este favorizat de contactul dintre limbi, civilizații, culturi. Neologismele latine, ca și cele grecești pătrund, spre exemplu, în scrisul românesc încă din secolul al XVII-lea, și mai târziu, prin filieră franceză, ca neologisme latino-romanice (Iorgu/Robu 1978: 310-311)², urmare obiectivă a dezvoltării social-istorice. Împrumutul lexical, considerat de lingviști, ca regulă generală, drept o inovație de proveniență externă, constând din cuvinte și expresii luate dintr-o limbă străină și adăugate fondului lexical existent, acoperă o zonă foarte largă în creșterea cantitativă și calitativă, atât în diacronie, cât și în sincronie, a lexicului românesc. Expansiunea de ordin cantitativ și calitativ asigurată prin astfel de inovații lexicale se explică prin faptul că atât semnificantul, cât și semnificatul îmbogățesc simultan patrimoniul și câmpul extralingvistic de referință semantică. Inovația lexicală este o tendință firească a limbii, care se dezvoltă în conformitate cu necesitățile mereu în creștere ale procesului de comunicare. Domeniile de utilizare a neologismelor împrumutate sunt deopotrivă limba literară vorbită și scrisă; în stilul tehnico-științific, în cel juridic-administrativ, ele asigură precizia, brevilocvența, caracterul internațional al terminologiilor, în stilul publicistic marchează ineditul expresiv, iar în cel beletristic contribuie la crearea unor efecte stilistice ce țin de nuanțarea și originalitatea exprimării. În limbajul artistic, ele depășesc funcția denominativ-referențială, dobândind sensuri derivate, conotative, simbolice.

2. Împrumutul lexical este subcategorizabil, după funcția îndeplinită în comunicare, în împrumuturi „necesare” (care nu au echivalente românești) și

¹ Vezi, pentru conceptul și termenul de „împrumut”, Dubois/Giacomo/Guespin et alii 1994: 512: «il y a emprunt linguistique quand un parler a utilisé et finit par intégrer une unité ou trait linguistique qui existait précédemment, dans un parler B (dit langue source) et que A ne possédait pas; l'unité ou le trait emprunté sont eux-mêmes qualifiés d'emprunts»; Stoichițoiu-Ichim 2001: 23 sqq., 85 sqq. ș.a.

² Vezi și Sala 1989: 183, opinii privind contribuția limbilor neolatine la „bogatul tezaur lexical internațional, specific lumii moderne”.

împrumuturi „de lux” (care au echivalent românesc). Integrarea cuvântului împrumutat în limba împrumutătoare se face în maniere foarte diverse. Asimilarea lui depinde atât de vechimea cuvântului împrumutat în limbă, de sfera vocabularului (general/specializat) în care se utilizează, cât și de caracterul împrumutului respectiv, dacă e împrumutat „necesar” sau „de lux”. Prezența sau absența asimilării sub aspect ortoepic, ortografic, morfologic, lexico-semantic a condus la taxinomizarea – după gradul de integrare în limba română – în împrumuturi integral adaptate (menționând, spre exemplu, din fr. bacalaureat, butic etc.; engl. meci, miting, lider etc.; germ. blitz, rucsac etc.); parțial adaptate sau în curs de adaptare: anglicisme (mass-media, blue-jeans etc.); franțuzisme (causeur, mignon etc.) și împrumuturi neadaptate, folosite cu păstrarea formei și a semnificației din limba de origine, pentru care, în lexicologia străină, ca și în cea românească, se folosesc termeni ca: xenism, cuvânt/formație aloglot(ă)³ (Guiraud 1975: 7) ș.a.

NOTĂ. Preocupări pentru definirea și exemplificarea împrumutului lexical aflăm în lingvistica românească mai nouă, la Zugun 2000: 8, 67, 160, care definește „xenismul” ca împrumut din alte limbi, neadaptat la specificul limbii române, păstrat intenționat cu forma și sensul din limba împrumutătoare. Pană Dindelegan 2002: 56 consideră xenismul cuvânt neologic recent, preluat cu forma intactă a etimonului și neadaptat la sistemul limbii române, simțit de vorbitor ca aparținând unui sistem lexico-gramatical, străin de limba română. Ca formații foarte recente, xenismele sunt lipsite, prin ele însele, de flexiune, neavând ca dat inerent un anumit tipar flexionar statornicit în limbă. Actualizarea unui xenism impune, din partea vorbitorului, o atitudine conștientă de marcarea a clasei morfologice și de adaptare la constrângerile sintactice ale contextului.

Incluse în categoria împrumuturilor, principal neasimilate, cuvintele și unitățile frazeologice din limbile latină, elină, franceză, italiană, engleză etc. (ce își păstrează forma și sensul din limba donatoare), unele dintre ele cu circulație largă, universală, așa cum constatăm din lucrări lexicologice și lexicografice⁴, ca și din DOOM² (din care notăm exemple: lat. *axis mundi*, *alma mater*, *deus ex machina*, *magna cum laude*, *passim*, *tale quale*, *vademecum*; fr. *aide mémoire*, *parti-pris*, *porte bonheur*, *sauvignon*; gr. *catharsis*, *hapax legomenon*, *hybris*; angl. *market*, *nursing*, *remember*, *planning*, *roller*, *room-service*, *rotary*; it. *moderato*, *non troppo*, *passacaglia*, *quattrocento*, *ravioli*, *calcio-vecchio*; germ. *musli*, *schuss*, *Sezession*, *Simmental*, *wurtzit* ș.a.) cunosc o deosebită frecvență în limba română literară.

3. În demersul de față, avem în vedere doar contextualizarea unor xenisme latinești în limbajul poetic bacovian, limbaj ce demonstrează adesea o simplitate savantă și preocuparea pentru esențializarea discursului liric, orientări relevate și de folosirea împrumutului lexical de acest tip.

Bacovia este autorul unui lirism complex, modern în viziune și expresie. Neîndoielnic, autorul *Plumbului*, al *Stanțelor*, al *Comediilor în fond* a păstrat în alcătuirea sa intelectuală impresiile lecturilor, îndeosebi ale celor făcute în adolescență și tinerete. Poetul a fost absolvent al secției clasice a Liceului „Principele Ferdinand” din Bacău, unde a beneficiat de o instrucție cu mare deschidere spre umanismul clasicist, primită din partea unor dascăli de mare cultură, precum criticul literar G. Ibrăileanu,

³ «Nous avons désigné par *xénisme*, un terme étranger qui reste toujours étranger». Vezi și Dubois/Giacomo/Guespin et alii 1994 s.v. *xénisme* «un *xénisme* est une unité lexicale constituée par un mot d’une langue étrangère et désignant une réalité propre à la culture des locuteurs de cette langue. Le *xénisme* est le premier stade de l’emprunt» (Guilbert 1975: 93).

⁴ Vezi, de exemplu, Hristea 1984: 149-151, DOOM².

poetul D. Nanu, profesorii de latină Gh.I. Jovianu și Panaite Topliceanu sau profesorul de elină Ernest Țârtescu, spre a-i aminti doar pe unii dintre ei (cf. Călin 1999: 69 sqq.).

Ecouri ale studiilor poetului din perioada liceală și universitară (Facultatea de Drept din București și Iași) se regăsesc și în limbajul său poetic, format în mare parte acum, în anii adolescenței și studenției. Obiceiul de a intercala în discursul liric expresii latinești care circulau în toate limbile cu tradiție clasică îl întâlnim, în poezia românească, îndeosebi la Eminescu. Acesta îl moștenise din limba germană, iar maniera de a cita în latină sau greacă i-a fost inspirată de Schopenhauer, a cărui operă abundă în astfel de citate (Baran 1997: 8-9). Revenind la Bacovia, asupra căruia limba latină a exercitat negreșit o atracție deosebită, se poate reține și faptul că pseudonimul ales, Bacovia, nu este întâmplător, „numele roman” al orașului Bacău fiind o reminescentă, se pare, a lecțiilor de latină din liceu (era folosit în exercițiile de traducere din română în latină). Poetului i s-a părut cu atât mai potrivit cu cât, după o etimologie anecdotică, acesta derivă din *Bacchus* și *via*. Poetul precizează, însă: „Eu l-am luat din dicționarul lui Hasdeu, cum cred că va fi făcut și Arghezi în legătura cu râul Argeș”. Reținem și opinia lui Mihail Petroveanu că pseudonimul lui George Vasiliu trimite la denumirea ordinului franciscan „*Bacoviensis*” (Petroveanu 1969: 15), care ridicase în secolul al VII-lea o dioceză în această parte a Moldovei. Credem, iarăși, că nu este întâmplător faptul că, desenându-l pe Eminescu în tuș, poetul folosește drept titlu celebrele vorbe *Ecce homo*.

Toate aceste amănunte sunt dovezi ale unui interes pentru limba latină, care se va dovedi constant și în poezie. La o lectură atentă, remarcăm folosirea a numeroase cuvinte și expresii latine, pe care, cel mai adesea, le găsim sub formă de titlu: *Pulvis*, *Finis*, *Ego*, *Vobiscum*, *Vae soli*, *Gaudeamus*, *Dies irae*, *In somno*, *Memento*, *Nihil*, *Veritas*, *Sic transit*, *Sine die*, *Nihil novi*, *Excelsior*, *Perpetuum mobile*, *Cogito*, *Pro arte*, *Vanitas*, *O tempora*. După cum se poate observa, majoritatea titlurilor menționate sunt foarte scurte, constând adesea într-un singur cuvânt, fie un substantiv (*Pulvis*, *Veritas*, *Finis*), fie un pronume (*Ego*, *Nihil*), fie un verb (*Gaudeamus*, *Memento*, *Cogito*). Cum se raportează un astfel de titlu la text? Ca orice titlu care este un tip special de text, (*onomatext*, în expresia lui L.H. Hock), „un ansamblu de semne lingvistice”, cu rolul de a desemna textul, dar și de a-l identifica (Gérard Genette), dată fiind relația semantică dintre text și titlul lui. La Bacovia, titlul desemnează fie dimensiunea referențială a textului (*Ego*), fie reprezintă o substituție sinonimică a acestuia (*Finis*), fie un mod de ecranare sau de ocultare a lui (*Excelsior*). Adesea titlul este o metaforă configurativă, un simbol (*Pulvis*, *Finis*, *Veritas*). Alteori, titlurile sunt enunțuri propoziționale (*Sit terra levis*, *Vae soli*) sau nonpropoziționale (*Alter ego*, *Dies irae*, *In somno*, *Perpetuum mobile*, *Pro arte*, *Vobiscum* etc.) care învederează o „Arcadie în negativ”.

De regulă, cuvintele și sintagmele latine folosite de G. Bacovia fac parte fie din versuri, fie din citate celebre, maxime, reflecții, aforisme, cum ar fi: *Homo sum* [humani nihil a me alienum puto], *Memento* [mori], *Sic transit* [gloria mundi], *Nihil novi* [sub sole], *Cogito* [ergo sum], *O tempora* [o mores], *Gaudeamus* [igitur] etc.

Găsim adesea în poezie aserțiuni în legătură cu motivul morții, cu fragilitatea ființei umane, cu vremelnicia gloriei, cu deșertăciunea vieții. În poezia *Sic transit*, poetul face reflecții asupra efemerității a tot și a toate, care „se duc acolo unde nu-i nimeni: mulțime de ani / și zgomotul zilei / și tăcerea nopții”. În *Vanitas* revine motivul deșertăciunii iluziilor omenești: „Nu-ți mai pot cânta / Romanțe, / Toate tac / În jurul

meu, / Fals se duce / Cursul vieții, / Negăsind / Un cântec nou.” Alteori, poetul glosează asupra celebrului verset din *Eclesiastul* I, 10 (ce-a fost o să mai fie, ce-o să fie a mai fost) și conchide sarcastic: *Nihil novi*. „Și zilele de vară / Și orizont senin... / Peste încă zece ani, / Câte, însă, se vor știe,- / Gând, mereu, nereușit, / Stau speranțe, / Și cu ele, / Nici-o tresărire” (*Nihil novi*).

Titluri ca *Pulvis*, *Finis* sau *Nihil* dezvoltă o tehnică *sui generis* a potențării sensului poetic centrat pe ideea „sfârșitului continuu”: „Imensitate, veșnicie, / Pe când eu tremur în delir, / Cu ce supremă ironie / Arăți în fund un cimitir” (*Pulvis*); „Cadavrul impozant pe catafalcul falnic, / Sub raza de argint visa în vasta sală... / Iar sânul ei pierdut în mortuara gală / Pe veci oprit, înmărmurise falnic” (*Finis*). Cuvintele-titlu *Pulvis* (praf, pulbere, țărână, pământ; cenușă, la Horațiu) și *Finis* (sfârșit, încetare, capăt) se conexează viziunii escatologice (vezi *Pulvis et umbra sumus*, Horatius, *Carmina* IV, 7, 16; *Pulvis es et in pulverem reverteris*, *Septuaginta*, *Genesis*, 3, 19). În versul bacovian, moartea, umbră permanentă, se insinuează în intimitatea ființei, unde acționează ca o forță corozivă, printr-un asediu lent, nelăsând victimei nici o iluzie, ca în poezia *Nihil*: „Ce trist amor / Să vrei, / Să stai, / Cu cei ce mor. / Și ce avânt / Să treci, / Pe veci, / Într-un mormânt”. Aceeași idee a nimicniciei se regăsește în versuri al căror titlu este o antifrază, ca în cazul lui *Gaudeamus*: „Zadarnic flaute cântă / În aste zile păgâne, / La vânt s-au dus aspirații, / Nimic nu rămâne... / În vânt și uitare tot stând, / Cu zile grele, stăpâne, / Oricine, orice au trăit, / Nimic nu rămâne...”

Alteori, expresii lapidare care apar în chip de vers final, de vers-concluzie, reprezintă inovații generice, prin apelul la sintagme cu rol de universalii lingvistice: *sana mens* sau *homo sum*: „Ca în tăcerea gravă a unui dom, / Viața pare-a trece fără nici un sens... / Și acele depărtări a vieții de om, / *Sana mens!*” (*Veritas*) sau „Patina vremii / I-a apropiat mult / De *homo sum*” (*Din explorări*).

Întâlnim, de asemenea, expresii latine cu rol de laitmotiv, precum *post festum* sau *alter ego*, intercalate în textul poeziei, ca în exemplele ce urmează: „Și după altă zi, / *Post festum* / Îndemânări de cruci / Pe străzi / Și în tramvaie / Spre necesarul randament / Din monotona Muncă / Îți place? / Ca din produse fermentate / Omagiul / Unui amic *inventor* / Să fi ajuns / Un *alter ego* / Gustându-le în izolări. / Ce transformare... / Numai din acest / Omagiu / A unui amic *inventor*” (*Chimie*).

Se vede limpede preferința poetului pentru lapidar, pentru tonul sentențios; cuvintele și expresiile-titlu, ca și cele inserate în vers, sunt parte a structurii semnificante și semn al noutății imagistice. Prezența unor asemenea cuvinte și formule lapidare latine conferă stilului poetic bacovian expresivitate, pregnanță, concizie, un anume timbru ironic și tâlc sapiențial. Prin frecvența xenismelor în text, ca și în titluri, Bacovia adevăratește ceea ce Paul Cornea spunea cu referire la prozatorii moderni: „E evident că modernii fug de exprimarea directă, caută simboluri, solicită dispoziții latente și stimulează mecanisme asociative” (Cornea 1998: 132). Pentru Bacovia, limba latină este o limbă a maximelor, a cugetărilor, a dictoanelor, iar inserția xenismului în text conferă un timbru specific, modern, viziunii și frazării poetice.

Bibliografie

- Bacovia, G., *Opere*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994.
- Baran, N. *Maxime și cugetări latinești în opera lui Mihai Eminescu*, Iași, Editura Apollonia, 1997.
- Călin, Constantin, *Dosarul Bacovia I. Eseuri despre om și epocă, glose, jurnal*, Bacău, Editura „Agora”, 1999.
- Cornea, Paul, *Introducere în teoria lecturii*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Dubois, Jean, Giacomo, H. Mathée, Guespin Louis, et.al., *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Paris, Larousse, 1994.
- Guilbert, Louis, *La Créativité lexicale*, Paris, Librairie Larousse, 1975.
- Guiraud, Pierre, *Les mots étrangers*, Paris, P.U.F., 1957.
- Guțu, G., *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Hristea, Theodor, *Sinteze de limba română*, ediția a III-a, București, Editura Albatros, 1984.
- Iordan, Iorgu, Robu, Vladimir, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de terminologie lingvistică*, în „Limbă și Literatură”, Anul XL (VII), vol. I-II, 2002.
- Petroveanu, Mihail, *George Bacovia*, București, EPL, 1969.
- Popescu, Cristina, Crețu, Ecaterina, *Dicționar de cuvinte latinești si eline în contexte literare românești. Abrevieri latinești*, București, Editura Humanitas Educațional, 2003.
- Sala, Marius (coord.), *Enciclopedia limbilor romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- Stoichițoiu-Ichim, Adriana, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influență, creativitate*, București, Editura All, 2001.
- Vintilă Rădulescu, Ioana, (coord.), *Dicționarul ortoepic, ortografic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- Zugun, Petru, *Lexicologia limbii române*, Iași, Tehnopress, 2000.

Observations concernant l'emprunt lexical latin inadapté

À partir de l'idée que la langue roumaine possède un potentiel régénérateur et se réjouit de nombreuses affinités avec d'autres langues, on met en valeur la présence (dans le discours lyrique moderne) des mots et des expressions utilisées avec la forme et la signification du latin. Ces unités lexicales sont désignées dans la lexicologie roumaine, de même que dans celle étrangère, par le terme de *xénisme*.

Par ce terme nous désignons aussi l'emprunt du latin, inadapté aux normes orthoépiques, orthographiques et morphologiques du roumain. Nous illustrons cet emprunt lexical par le discours poétique de Bacovia, dont on a extrait des contextes, sur lesquels on a fait certaines remarques linguistiques et stylistiques.